

MA'RIFATPARVAR JADIDLAR HAYOTI VA JADIDCHILIK HARAKATLARI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov
TATU Samarqand filiali
Kompyuter Injinereng fakulteti
KI23-02 guruh talabasi
ORTIQBOYEV.D.I

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rta Osiyoda jadidlarning mahalliy xalqga ma'rifatini va dunyo qarashini oshirish yo'lida qilgan harakatlari yoritilib o'tilgan. Turkiston, Buxoro va Xiva xonligidagi jadidchilik harakatlari keltirib o'tilgan.

Аннотация: В данной статье освещаются усилия джадидов в Центральной Азии по повышению просвещенности и мировоззрения местного населения.

Abstract: This article highlights the efforts made by Jadids in Central Asia to increase the enlightenment and world view of the local people.

Kalit so'zlar: *jadid, jadidchilik, sovet tuzumi, ma'rifatchilik, mafkura.*

Ma'lumki o'z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o'lkasining ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Aslida jadid so'zi (arabcha "jaded"-yangi) yangilanish ma'nosini anglatib, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat, shu oqim tarafdorlarining umumiy nomi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi chorigada Turkistonda milliy ozodlik harakatining va ma'rifatparvarlik g'oyasi sifatida shakillandi¹.

Shu o'rinda ma'rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o'zbek matbaachilaridan biri Ibratning yangi maktablar ochish, o'qituvchilar tayyorlash, ayollarni ilm-ma'rifatli qilish ishlarida faol qatnashganini, o'z she'rlarida mahalliy va chor amaldorlari kirdikorlarini fosh etganini, xalqning ilmi, ma'rifatli bo'lishi yo'lida amalga oshirgan ishlarini esga olish kifoya.

Jadidchilik dastlab XIX asr 80-yillarida Qrimda Ismoilbek Gaspirali rahbarligida vujudga kelgan.

¹ Husnida Numonjonov Qizi Komilova(2021).JADIDLAR FAOLIYATIDA MA'RIFATPARVARLIK VA BARAKAMOL AVLOD TARBIYASI MASALARI.scientific progress,2(8),368-372.

Jadidchilik harakati namoyondalari ko'pincha o'zlarini tarqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. Jadidchilik mohiyati siyosatni va mustamlakchilikni tugatish, ozod mustaqil davlat barpo etish bo'lgan. Jadidchilik harakatlarini asosiy 3 davrga bo'lib o'rganish mumkin.

I davr: 1895-1915 yillar **Ma'rifatchilik.**

II davr: 1915-1918 yillar **Muhtoriyachilik.**

III davr: 1918-1920 yilgacha **Mustabid sovetlar davridagi faoliyat.**

Jadidlarning xalq ma'rifati uchun kurash dasturi uch asosiy yo'nalishdan iboratdir:

1. Yangi usul maktablarini yaratish.
2. Umidli, iqtidorli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish.
3. Turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish hamda ziyolilarning kuchli tomonlarini tomonlarini gazetalarda chop etish.

O'rta osiyoda bu dasturini amalga oshirish yo'lida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydillaxo'ja Asadullaxo'jayev, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho'lpon va boshqa ziyolilar jonbozlik ko'rsatishdilar.

Turkiston jadidlari bilan Buxoro jadidlari orasi juda kata farq bor edi. Turkiston o'lkasidagi jadidchilikning iltimoiy asosini ziyolilar tashkil qildi. Ular Chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi kurashning oldingi saflarida turib, chorizimning xomashyo manbaiga aylantirilgan Turkistonning dastlab muxtor, so'ng mustaqil davlat bo'lishini yoqlab chiqdilar.

Buxorodagi jadidchilikda Turkistondagiga nisbatan og'ir ijtimoiy-siyosiy sharoitga yuzaga kelgan edi. Buxorodagi jadidchilik harakatiga ayrim johil mullalar, har qanday yangilik va islohotlarning dushmani bo'lgan qadimchilar oqimiga qarshi chiqdi. XX asr boshlarida Buxoro jamiyati 2 guruhga: Ikrom domla rahbarligidagi taraqqiyparvarlar va Mulla Abdurazzoq boshchiligidagi qadimchilarga bo'lingan edi². Jadidchilik Buxoro va Turkostonda bir vaqtda boshlangan bo'lsa ham, amirlikdagi og'ir muhit uning taraqqiyotini tezlashtirib yubordi. 1910-yildan boshlab Buxorodagi jadidchilik harakati asosiy o'ringa o'tdi.

Xivada jadidchilik XX asr boshlarida shakllana boshlagan. Xivada asosan ikkita oqimdan iborat edi: o'ng oqim va so'l oqim. Ular Xiva xonligida yangi usul maktablarini tashkil etish maqsadini omma oldiga olib chiqdi. 1904-yil "jamiyat xayriya" tuzulib, uning ko'magi bilan Xiva shahrida dastlabki yangi usul maktabi ochildi. (1901-yil 10-noyabrda). Xiva jadidlari ma'rifiy ishlar bilan kifoyalani

² "Jadidizm". Ensiklopedik lug'at. 1. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. p. 271.

qolmasdan, xon tuzumiga qarshi kurash ham olib bordilar. Birinchi jahon urushigacha Xiva jadrlarining yagona markazi va dasturiy hujjatlari bo'lmagan. Biroq jadidchilik harakati Xiva xonligida katta ijtimoiy-siyosiy kuchga aylanib, 1914-yil avgustda u partiya shaklini olgan.

M.Behbudiy. Mahmudxoja Behbudiy ibn Behbudxo'ja 1870-yili Samarqand dunyoga kelgan. U Yassaviy avlolidan bo'lib, 18 yoshidayoq qozixonada mirzalik qiladi. Keyinchlik qozi, muftiy darajasigaham ko'tariladi. Behbudiy haj safarida bo'lgan paytida Arabiston, Misr, Turkiyani kezib chiqadi.

Sayohat davomida yangi maktab ochish yo'llarini o'rganib, Samarqand shahri yaqinidagi Halvoy qishlog'ida yangi maktab ochadi. Behbudiy Qozon va Ufa ga borib (1903-1904), u yerdagi yangi usul maktablari bilan tanishadi³.

Behbudiyning yurt obodonligi yo'lida qilgan ishlaridan biri "Behbuiya" kutubhonasini ochgani bo'lgan. Birinchi bo'lib Samarqanda kutubxona faoliyatini yuritgan. 1908-yil 11-sentabrda Samarqand hokimi ruxsati bilan kutubxonani yurita boshlagan.

Behbudiyning "Risolayu asbobi savod", "Muntaxabi jug'rofiya umumiy" "Kitobatul atfol", "Amaliyot islom", "Tarixi islom" kabi kitoblarni chop etgan. Bu asarlari xalqni ongnini va dunyo qarashini o'sishida kata o'rin egallagan. Behbudiy 1919-yil 25-martda (44 yoshida) vafot etadi.

A.Cholpon Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon 1897-yil Andijon shahrida tavallud topgan. Shoir, yozuvchi, drammaturg dastlab madrasada so'ngra rus tuzem maktabida ta'lim olgan. Sharq mumtoz shoirlari asarlarini mutolaa qilish va jadid matbuotini kuzatish yo'li bilan adabiy, ijtimoiy-siyosiy bilimini oshirgan.

Adabiy ijodi 1913-1914-yillarda Andijonning ijtimoiy va madaniy hayoti haqidagi xabarlar yozish bilan boshlangan. 1914-yil Toshkentda Milliy uyg'onish harakati namoyondasi sifatida shakllanishda muhim omil bo'lgan.

Cho'lponning adabiy merosi she'riyat, nasr, drammaturgiya, publistlik va adabiy tanqidiy maqolalar hamda tarjimadan iborat.

Cho'lponning eng mashhur asarlaridan "Kecha va Kunduz", "Novvoy qiz", "Oydin kechalarda", "Buloqlar" kabi qalblarni junbushga keltiruvchi, ajoyib xazinalari hozir ham ko'plab adabiyotshunoslarning e'tirofiga sabab bo'lmoqda.

Cho'lpon 1938 yili Toshkent shahrida dunyodan ko'z yumadi.

Mustaqillikka kelib marhum prezident Islom Karimov jadidlar xotirasini abadiylashtirdi, Toshkentda muzey ochildi, Shahidlar xiyoboni bunyod qilindi.

³ "Jadidizm". O'zbek sovet ensiklopediyasi. 4. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1973. 278-279 b.

Ammo bundan qat'i nazar, jadidlar merosiga nisbatan xovotir tuzumni tark etmadi, ular adabiyoti mamlakatda targ'ib etilmadi, jadidlar g'oyasi qabul qilinmadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o'qituvchilar kuni munosabati bilan o'tgan tantanada sovetlar qatl etgan jadidchilar Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonovni "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlash qarorini ma'lum qildi⁴.

Bugun mamlakatda xalq ta'limi inqirozli davrni boshdan kechirayotgani, shunday vaziyatda milliy ta'lim uchun jon fido qilgan Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori xotirasiga yuksak ehtirom ko'rsatilgani inobatga olinsa, Mirziyoyev uchun masalaning siyosiy emas, aynan ma'rifiy tomoni ustundek ko'rinadi. Jadidlar oruzusidagi Turkiston ilg'or ta'limga, ma'rifatga, taraqqiyotga asoslangan edi bu orzu qobiqni, chegaralarni, monarxiya va diktaturani inkor etadi. Turkiston istiqboli haqida mushohada yuritgan jadidlarning shu xulosalarda to'xtaganiga ham yuz yil, bir asrdan oshmoqda.

Bu xulosalar esa bir asr o'tib ham hozirgi O'zbekiston uchun hamon dolzarb. Mamlakatda so'nggi to'rt yilda yangi O'zbekiston haqida, yaqindan boshlab uchinchi uyg'onish davri haqida gapirilmoqda.

Turkiyada Yoshlar ishlari agentligi hamda O'zbekiston yoshlari umumjahon assotsiatsiyasi "Jadidlar haftaligi" forumini o'tkazdi.

Ko'nya shahridagi Najmiddin Erbakan universiteti professori Birol Merjan "Jadidlar" kitoblar to'plamini turk tiliga tarjima qilish bo'yicha amaliy ishlar boshlanganini va tez fursatda turk kitobxonlariga taqdim qilinishini ma'lum qildi.

Forumda yoshlar bilan ochiq muloqot o'tkazilib, Yoshlar ishlari agentligi direktori Alisher Sa'dullayev bilan onlayn uchrashuv ham tashkil etildi. Alisher Sa'dullayev jadidchilik harakati va uning mazmun-mohiyatini targ'ib etish bo'yicha qilinayotgan ishlar to'g'risida gapirdi⁵.

Jadid degani – yangi degani bo'lsa, demak, Yangi O'zbekiston yangilik va yaxshilik tarafdori bo'lgan jadidlarning orzusi ham edi, desak yanglishmagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Husnida Numonjonov Qizi Komilova(2021).JADIDLAR FAOLIYATIDA MA'RIFATPARVARLIK VA BARAKAMOL AVLOD TARBIYASI MASALARI.scientific progress,2(8),368-372.

⁴ Ahmedov, Sirojiddin; Rajabov, Qahramon (2000-2005). "Jadidchilik". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

2. "Jadidizm". Ensiklopedik lugʻat. 1. Toshkent: Oʻzbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. p. 271.
3. "Jadidizm". Oʻzbek sovet ensiklopediyasi. 4. Toshkent: Oʻzbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1973. 278-279 b.
4. <https://yoshlarovozi.uz/oz/news/turkiyada-jadidlar-haftaligi>
5. <https://biztv.uz/posts/jadidlar-merosini-organish-anglash-ildizi-baquvvat-daraxtga-aylanish-imkonidir>
6. Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 2. – С. 175-179. Samatov, Khurshid. "Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society." Theoretical & Applied Science 2 (2016): 175-179.
7. Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction." (2021). Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction.
8. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) //European Scholar Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 45-48.